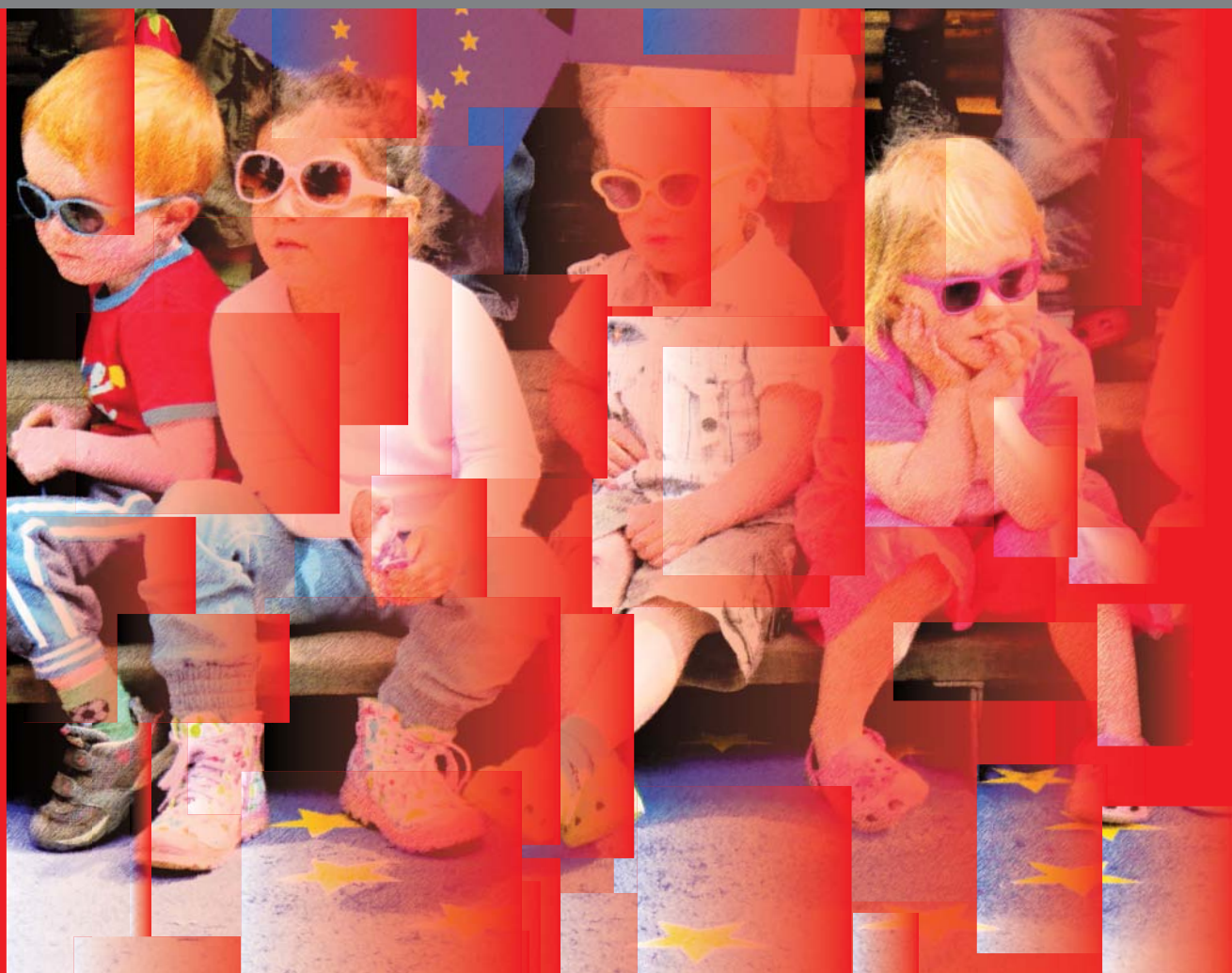

UPPTÄCK DEN SOCIALA EKONOMIN

**Soc
& Dem**

Progressiva förbundet av
Socialdemokrater
i Europaparlamentet

Skrift utgiven av den svenska S-gruppen i Europaparlamentet
Författare: Tommy Svensson

FÖRORD

Begreppet den sociala ekonomin används regelbundet i det Europeiska politiska språket. I Sverige har det nog sina rötter i våra folkrörelsetraditioner, även om begreppet inte började användas på allvar i Sverige förrän i början på 1990-talet då Svenska Institutet för Social Ekonomi bildades, med kopplingar till Mittuniversitetet i Östersund och Arbetslivsinstitutet. Ungefär samtidigt rekryterades tidigare finansministern Allan Larsson som generaldirektör vid EU-kommissionens direktorat för sysselsättning och socialpolitik.

Där kom han att medverka till att ge begreppet en konkret innebörd när det gäller arbetsmarknadspolitiken i EU:s riktlinjer för sysselsättningspolitiken. Något som i sin tur fick den svenska regeringen att omedelbart tillsätta en arbetsgrupp för att skapa en svensk definition av begreppet.

Frågan har diskuterats vid de flesta Socialdemokratiska partikongresser sedan dess. Från och med Malmökongressen 2006 har också besluten varit positiva till att detta ska vara en viktig del av den socialdemokratiska politiken.

I Europaparlamentet finns en så kallad intergrupp för den sociala ekonomin, och i många utskott kommer frågan upp med jämna mellanrum. Inte minst därför att EU-kommission är aktiv och lägger förslag som avser att stimulera och ta tillvara denna sektors potential på arbetsmarknadsområdet.

Men trots all diskussion som förts sedan 1990-talet är begreppet fortfarande förhållandevis okänt i Sverige och inom arbetarrörelsen. Visst vet de kooperativa företagen vad det handlar om och visst har Coompanion gjort stora insatser för att sprida kunskap om denna sektor i Sverige.

Men tyvärr dog mycket av det viktiga arbetet kring att sprida kunskap om den sociala ekonomin när den borgerliga regeringen begravde Institutet för Social Ekonomi i samband nedläggningen av Arbetslivsinstitutet 2007. Det är delvis därför som begreppet ännu inte riktigt etablerats och fått fäste i den svenska politiska debatten. Men just i dessa tider - när vi debatterar vinster i välfärden på ett seriöst sätt - får kunskapen om denna not-for-profit-sektor en alldeles särskild betydelse.

Denna skrift är ett försök att råda bot på denna kunskapslucka som finns. Vad menas med den sociala ekonomin i Sverige? Vad är det för typ av företag vi talar om? Vilken roll kan denna sektor spela i en framtida socialdemokratisk politik?

Det är delvis för att få svar på dessa frågor, men också för att öka kunskapen om ett begrepp som ofta används i Europa, som vi bitt journalisten Tommy Svensson att ta fram denna skrift.

Med förhoppning om nyttig läsning till gagn för en bra politisk debatt.

Kapitel 1

Upptäck den sociala ekonomin

Offerdals hälsocentral i Krokums kommun i Jämtland blev årets kooperativ 2012. Hälsocentralen ägs gemensamt av 655 av bygdens invånare.

Det var tidigare ett personalkooperativ, men när medlemmarna närmade sig pension gick de boende i området ihop och omformade personalkooperativet till ett medborgarkooperativ.

I meddelandet om denna utmärkelse framhålls att "Offerdals Hälsocentral fyller ett stort behov i Krokums kommun. Fler och fler väljer Offerdals Hälsocentral, även utanför socknen. De har fått upp ögonen för den kooperativt ägda hälsocentralen efter att den fick ansvaret för företagshälsovården i Krokums kommun."

Kooperativet Dalen i Sörsjön i Dalarna driver bland annat hemtjänst, café och restaurang, turistbyrå, förskola och bibliotek och utsågs till årets kooperativ 2011.

Livstycket är ett modernt kunskaps- och designcenter i Tensta där kvinnor från hela världen deltar. Livstycket erhöll 2012 en utmärkelse från EU:s ekonomiska och sociala kommitté för sin verksamhet.

Webb- och designkooperativ Rabash utsågs 2012 till årets kooperativ i Göteborgsregionen.

C-O-M-B-I-N-E arkitekter arbetar med landskap, arkitektur och stadsutveckling. De driver också sedan två år tillbaka arbetsklubben och mötesplatsen Coffice på Södermalm i Stockholm.

Tidskriften Camino syftar till att inspirera människor, företag och organisationer till att göra smartare val.

De kooperativa företagen inom Vägen ut! i Västsverige säljer tjänster och produkter samtidigt som riktiga jobb skapas för människor som står långt från arbetsmarknaden. De driver affärsverksamhet med medarbetarna och deras förutsättningar i centrum. I konsortiet ingår ett tiotal företag. Vägen ut är ett exempel på sociala företag som visar att det finns en väg in även på dagens stängda arbetsmarknad. Vägen ut! integrerar människor i samhället genom att skapa nya jobb.

Basta Arbetskooperativ i Sörmland erbjuder rehabilitering genom socialt företagande. Målet är att hjälpa människor som under långa tider varit borta ifrån arbetsmarknaden, på grund av missbruksproblem och/eller kriminalitet.

Idéerna om rehabilitering genom företagande har visat sig vara hållbara vilket medfört att företaget har kunnat expandera och utvecklas till en koncern med Basta i Nykvarn som moderföretag.

I exemplen ovan finns den lokala förankringen, engagemanget och delaktigheten. Den sociala ekonomin finns inom allt från skolor, förskolor, sjukhus, lokala butiker och producenter, småindustrier, kooperativ inom media och IT till de stora konsumentkooperationerna.

Men vad är det för särskilt med sociala eller kooperativa företag?

Sektor med stor famn

Ofta delar vi in samhället i privat och offentlig verksamhet. Det är hög tid att också upptäcka och räkna med en likvärdig tredje sektor – den sociala ekonomin.

Den sociala ekonomin har en stor famn. Den rymmer den kooperativa rörelsen som föddes för över hundra år sedan. Samtidigt finns ett myller av nya företag och sammanslutningar som vuxit fram under de senaste årtiondena.

Följande är en vedertagen definition på social ekonomi:

”Med social ekonomi avses organiserade verksamheter som primärt har samhällseliga ändamål, bygger på demokratiska värderingar och är organisatoriskt fristående från den offentliga sektorn. Dessa sociala och ekonomiska verksamheter bedrivs huvudsakligen i föreningar, kooperativ, stiftelser och liknande sammanslutningar. Verksamheter inom den sociala ekonomin har allmännyttan eller medlemsnytta, inte vinstintresse, som främsta drivkraft.” (Kulturdepartementet 1999)

Enligt Tillväxtverket startas varje dag tjugo nya ideella föreningar och nätverk, vilka kan räknas till sektorn. Ändå är socialt eller ideellt företagande ganska okänt i Sverige och betydligt mindre vanligt än i andra europeiska länder. Vi återkommer till detta senare.

Kooperativa företag har både historiskt och i modern tid vuxit fram därför att samhället och marknaden inte tillgodosett människors behov. Det kan gälla brist på bostäder, förskolor eller andra luckor i välfärden. Det kan gälla konsumenterna som sluter sig samman för att bryta de privata företagens makt över marknaden (Konsum).

Ofta startas företagen, som i exemplen ovan, av en grupp engagerade medborgare och eldsjälarna som vill lösa gemensamma problem. De sociala företagen har inte sällan varit verksamma i det ideella föreningslivet, i brukarorganisationer, i frivilligorganisationer eller i byalag.

Begreppet den sociala ekonomin kommer från det franska språket och är den vedertagna benämningen internationellt. Framförallt i Frankrike läggs ibland även till den sociala och *solidariska* ekonomin. På svenska får det en mer begränsad innebörd. Social ekonomin, sociala företag, den sociala Europa leder hos oss tankarna till socialpolitik och socialtjänst. Ibland är det inte fel, men innebörden är vidare, snarare *samhällelig* ekonomi.

Därför har begreppet social ekonomi inte blivit allmänt vedertaget och är inte heller särskilt känt i Sverige. Den vanligaste definitionen omfattar kooperativt och föreningsdrivet företagande samt stiftelser.

Den sociala ekonomin kallas som nämnts även bland annat den tredje sektorn, civilsamhället, den ideella ekonomin, föreningslivet eller folkrörelserna. De sociala företagen heter ibland de idéburna eller de mänskliga företagen, ”not for profit” (inte för vinst) eller ”non profit” (icke vinst) företag.

Det senare är en viktig distinktion. *Not for profit* är mer korrekt eftersom företagen inte är till för att skapa vinst, men i allmänhet behöver gå med överskott för att ha en stabil och utvecklingsbar verksamhet. *Non profit* är dock det begrepp som används i debatten.

Viktigare än att leta nya ord och begrepp är att göra innebörden tydlig och allmänt känd, I denna skrift används således huvudsakligen social ekonomi och sociala företag, vilka anknyter till de etablerade europeiska begreppen.

Notera dock att begreppet sociala företag i många sammanhang begränsas till sociala arbetsintegrerande företag. Mer om det i senare kapitel.

Viktigt att framhålla är att de sociala företagen är just företag. De producerar och säljer varor och tjänster på en marknad. De är beroende av kunder och intäkter.

Privata företag, vanligen aktiebolag, sägs ofta vara flexibla och reagera snabbare på förändringar. Verksamheter i offentlig regi kan vara trögare, men ger å andra sidan insyn och möjlighet till demokratisk kontroll. Sociala företag – den tredje sektorn - fångar upp de bästa ur båda andra sektorerna. De är flexibla och rymmer ett stort mått av personligt engagemang, delaktighet och verkar nära brukarna. Det som skiljer dem från andra "vanliga" företag är att drivkraften är samhällsnyttan, inte eget vinstintresse. De måste emellertid gå med visst överskott för att överleva, men detta återinvesteras i företaget. Vanligast är att de sociala företagen drivs som ekonomisk förening eller som en stiftelse. Dessutom finns sedan några år tillbaka en aktiebolagsform för bolag som inte drivs med vinstsyfte.

Kännetecknande för den sociala ekonomin är att verksamheten bygger på demokratiska värderingar och på medlemmarnas delaktighet. Det finns en tydlig social och lokal förankring. Viktigt att poängtera är att de jobb som skapas är riktiga jobb och de vinster som görs är stora – för människorna och för samhället.

Som vi sett finns olika tolkningar av begreppet socialt företagande inte bara mellan olika länder och språk, utan också i vårt eget land. Följande är en beskrivning antagen av EU:s ekonomiska och sociala kommitté, EESK:

Har primärt socialt ändamål före vinständamål och är av samhällsnyttig karaktär i allmänhetens eller medlemmarnas intressen.

Är företrädesvis icke-vinstdrivande och det huvudsakliga överskottet återinvesteras i verksamheten och går inte till privata aktieinnehavare eller ägare.

Har en mångfald av juridiska former och affärsmodeller, till exempel kooperativ, ömsesidiga bolag, frivilligorganisationer, stiftelser, vinst- eller icke-vinstdrivande företag. Är ofta hybrider av flera juridiska former och ändrar i vissa fall form efter behov.

Är ekonomiska aktörer som producerar varor och tjänster (ofta allmännyttiga), i många fall med starka inslag av social innovation.

Är självständiga och oberoende, med hög grad av delaktighet och medbestämmande (personal, användare, medlemmar), styrning och demokrati (antingen representativ eller öppen).

Ofta född ur eller associerad till en civilsamhällesorganisation.

Kooperativ, som är en vanlig ägarform för sociala företag, vägleds av sju grundläggande principer: Frivilligt och öppet medlemskap, demokratisk medlemskontroll, medlemmarnas ekonomiska deltagande, självständighet och oberoende, lärande organisation, samarbete mellan kooperativa föreningar samt samhällsansvar. Vidare bygger kooperativa föreningar värderingar som demokrati, jämlikhet, rättvisa och solidaritet. Medlemmar i kooperativa föreningar ska visa ärlighet, öppenhet, socialt ansvar och omsorg om andra.

I stort sett varenda invånare i Sverige har någon gång kommit i kontakt med den sociala ekonomin. Här finns den sedan länge etablerade kooperativa sektorn med företag som Folksam, Fonus, HSB, KF, KFO, Lantmännen, LRF, OK, och Riksbyggen – sammanlagt cirka 40 000 kooperativa företag.

Inom den sociala sektorn finns sedan länge ideellt drivna verksamheter, ofta i stiftelseform, som Ersta sjukhus, Röda Korsets sjukhus, Stora Sköndal och Vidarkliniken, liksom högskolor som Chalmers tekniska högskola och Handelshögskolan i Stockholm.

Skolor med ideella huvudmän är exempelvis Waldorfskolor, Fryshusets gymnasium, Södertörns kooperativa friskola, religiösa friskolor och etablerade privatskolor som Tyska Skolan i Stockholm.

Intressant nykomling, men onekligen med gamla anor, i kretsen är Svenska kyrkan, som sedan den skildes från staten räknas in i den sociala ekonomin.

Till den nykooperativa rörelsen hör till exempel de kooperativa bankerna Ekobanken och JAK, det nämnda Basta och Vägen ut!, samt ytterligare tusentals företag.

Växer mest

Den vanligaste företagsformen för kooperativa företag är ekonomisk förening. Även om de fortfarande är få jämfört med aktiebolagen och de enskilda firmorna så växer just denna företagsform allra snabbast.

Det visar en jämförelse från organisationen Coompanion, som ger råd och hjälp åt dem som vill starta företag tillsammans. (Källa: Kooperativt företagande förnyar näringslivet 2008).

Kooperativt nyföretagande sker i praktiskt taget alla branscher, framför allt i ”moderna” tjänstebranscher. Det gäller områden som konsultverksamhet inom PR och kommunikation, kultur, reklam, data och design. I kretsen finns arkitektföretag, till exempel White som är aktiebolag men drivs på

samma sätt som ett kooperativt företag. Det är områden där kreativitet och flexibilitet är viktigt för att skapa innovativa företag. Men också där samarbete, tillit och gemensamt ansvarstagande är förutsättningar för framgång och utveckling.

Kooperativa förskolor och skolor är ett av de vanligaste områdena för nyföretagande. Framför allt svarade de för en stor andel när den nykooperativa rörelsen fick sitt uppsving för några decennier sedan. Även på det området ger verksamhetsformen möjlighet till nytänkande och alternativ pedagogik.

Inom kultur och media, som präglas av osäkra villkor, är det allt vanligare med att flera utövare slår sig samman i kooperativa former. Några exempel på det gavs i inledningen.

En viktig roll i samhället spelar även de arbetsintegrerande sociala företagen som vänder sig till dem som har det allra svårast att hävda sig på arbetsmarknaden. Mer om dessa i följande kapitel.

Sammantaget ger detta en bild av en förnyelse av näringslivet, av social innovationskraft och vidgade möjligheter till företagande och entreprenörskap. Även om Kooperation är en gammal företagsform så passar den uppenbarligen alltför i det kreativa informationssamhälle som växer fram. Det är viktigt att framhålla detta eftersom det fortfarande finns en uppfattning om att den sociala ekonomin är något flummigt eller en kvarleva från gamla tiders välgörenhetsorganisationer.

Det är hög tid att se den sociala ekonomin som ett möjligt och växande alternativ till privat företagsamhet och till den offentliga sektorn. Det handlar om företag och jobb med mänskliga förtecken och spännande möjligheter.

Intressant är även att de kooperativa företagen har visat sig klara de senaste årens ekonomiska kris bättre än de privata företagen. Statistiken visar att kooperativa företag är mer hållbara än andra. De läggs ned i mindre omfattning. Det gäller både i Sverige och i Europa som helhet.

I Göteborgs-Posten (28/10 2012) redovisar Lars Göran Andersson, VD, HSB Göteborg, och Sven Bartilsson, koordinator för Coompanion Göteborgsregionen, en undersökning som visar att kooperativ inte bara är den företagsform som växer snabbast inom regionen utan också är den mest livskraftiga. Ändå glöms den kooperativa ägandeformen bort eller till och med göms undan, anser de.

Kooperationens motståndskraft kan förklaras av den kooperativa affärsmodellen. Eftersom människan står i centrum och de är lokalt förankrade har de kooperativa företagen en långsiktig strategi för att överleva. För att överleva och klara jobben investerar de och hittar flexibla lösningar.

Vidare är jämställdheten betydligt bättre än i privata företag. 40 procent av styrelseledamöterna i de 22 största kooperativa företagen i Sverige är kvinnor. Motsvarande andel i de privata företagen är 24 procent. (Källa: Coompanion)

Branschorganisationer

Sektorn innehåller också en rad både nationella och regionala intresseorganisationer. Förutom nämnda Coompanion finns Sociala arbetskooperativens intresseorganisation Skoopi och Famna, intresseorganisation för de sociala företagen inom välfärdssektorn.

Den sociala ekonomins arbetsgivareorganisationer är främst Kooperationens förhandlingsorganisation KFO och IDEA, Arbetsgivareförbundet för ideella organisationer.

Kapitel 2

”Non profit” i centrum för debatten

Det senaste årets avslöjanden om höga vinster, skattetraxor och vanvård hos privata aktörer i välfärdssektorn har ställt frågor om företagets etik och samhällsansvar och om hur skattepengarna används i centrum för den politiska debatten.

Ska vård och omsorg om sjuka, barn och gamla överlåtas till riskkapitalbolag som egentligen inte tar några risker utan bara håvar in vinster? Är det verkligen det enda alternativet till offentligt driven verksamhet?

Även förespråkare för privata alternativ medger att utvecklingen inte blivit vad de tänkte sig. Istället för en blomstrande marknad med många olika alternativ, har vi vid sidan av den offentliga vården fått en stark koncentration till några få stora välfärdskoncerner ägda av riskkapitalbolag. Det offentliga monopolet har ersatts med inslag av privat oligopol.

Skatteverket framhåller i sin rapport "Skatteplanering i företag inom välfärdssektorn" (12/12) att en förklaring till riskkapitalbolagens intresse för skattefinansierade verksamheter är den låga risken och de goda kassaflödena. Lånestrukturen med ränteavdrag gör att vinsterna ofta inte beskattas.

Verket skriver att Sverige är ett av de länder där verksamheter inom vård, omsorg och skola avreglerats mest och citerar, utan invändning, affärstidningen Veckans Affärer: "Sverige har på kort tid blivit ett av världens mest avreglerade länder för välfärdstjänster. Ingen annanstans i världen är det så lätt att starta friskolor, bedriva äldreomsorg och köpa sjukhus".

Rapporten innehåller hisnande beskrivningar av så kallad finansiell ingenjörskonst för att komma undan skatt, även om slutklämmen är att de allra flesta företag inom välfärdssektorn följer skattereglerna.

Fackförbundet Kommunal presenterade i december 2012 en rapport "Välfärdens vägval". I den konstaterar man att det generellt sett inte är stora skillnader mellan privat och offentlig verksamhet inom välfärden när det gäller kvaliteten. Det beror delvis på att facket är relativt starkt i Sverige, framhåller man. Ägarformen är därför inte det centrala, utan välfärdens innehåll. Privata företag kan därför få vara kvar inom välfärdssektorn. Men Kommunal vill begränsa möjligheterna att göra oskäliga vinster genom hårda kvalitetskrav på verksamheten.

Dessa minimikrav ska gälla alla utförare, såväl offentliga som privata. Det handlar framför allt om personal, både vad gäller antal och kompetens, samt god kvalitet.

På så sätt blir det i praktiken omöjligt för privata välfärdsföretag att göra stora vinster genom underbemanning och dålig verksamhet. Inte heller ska kommuner som drar ner på personal och omsorg komma undan.

Kommunal slår vidare fast kommunernas och politikernas ansvar. I rapporten påminner man om att det alltid är kommunen som i sista hand har ansvar för verksamheten, även om den är utlagd på ett privat företag. Om ett privat företag lämnar elever och patienter i sticket, är det kommunens skyldighet att omgående trygga undervisning och vård.

LO har presenterat en modell där i princip alla privata företag som verkar inom välfärdssektorn ska vara ideella. En ny företagsform – samhällsbolag – föreslås som ska ha ungefär samma begränsningsregel för vinstuttag som de tidigare nämnda svb- bolagen.

Mot denna bakgrund är det inte förvånande att många efterlyser andra alternativ till den offentliga verksamheten för att åstadkomma mångfald och valfrihet, att allt fler kräver en non profit-princip för privata aktörer inom den skattefinansierade välfärdssektorn, eller åtminstone en begränsning av orimliga vinster.

Just sådana företag finns inom den sociala ekonomin. Hos dem är idealitet och nytänkande drivkrafter, inte privata vinster. Frågan är bara om dessa företag är tillräckligt många och starka nog för att ses som ett verkligt alternativ. Och om de får chansen att utvecklas på lika villkor. Så ser det inte ut i dag.

Det råder inget tvivel om att viljan finns hos de tusentals engagerade eldsjälarna som verkar inom de sociala företagen. Intresset har ökat, det vittnar många om.

Anna Carendi, generalsekreterare i Coompanion, säger i en broschyr från organisationen:

Vi märker av en större efterfrågan, inte bara när det gäller rådgivning vid företagsstart, utan även på information och utbildning kring kooperativt företagande. Framför allt yngre människor är nyfikna på företagsformen som ofta stämmer väl överens med deras värderingar om delaktighet, medbestämmande och samhällsansvar.

Det finns inte någon helt tillförlitlig statistik på hela sektorn. Ofta sammanförs de sociala företagen med de privata i den offentliga statistiken. Bättre redovisning av den sociala ekonomin är ett krav som många driver. Det gäller såväl svensk som europeisk statistik.

I boken Mänskliga företag (Premiss 2009) uppskattar författarna Elisabet Matsson och Jan Olsson den totala sysselsättningen i den sociala ekonomin i Sverige till 245 000 personer. Av dessa arbetar 99 000 i Kooperationen, 11 000 i försäkringsbolag och 135 000 i den ideella sektorn (uppgifterna gäller år 2006).

Den ideella och demokratiska grunden ställer krav på det sociala företagets skötsel och beslutsstruktur. Som vi sett finns sociala företag inom samhällets alla områden. För många är det gemensamma kooperativet en attraktiv och modern form av företagande.

På två områden har de sociala företagen uppmärksamats särskilt under senare år. Det ena är, som nämns ovan, som alternativ till privata och offentliga utförare inom välfärdssektorn. Det andra är de arbetsintegrerande sociala företagen som syftar till att bereda arbete till dem som står längst från arbetsmarknaden.

På båda dessa områden har sociala företag unik kompetens genom att ha ett ideellt och mänskligt engagemang, och genom att vara nära de personer man vänder sig till.

Sociala företag i välfärden

Välfärdssektorn har under de senaste årtiondena alltmer kommit att ses som en näringsbransch bland andra. Vård- och omsorgssektorn omsätter cirka 360 miljarder per år och beskrivs som Sveriges största bransch. Det senaste året har vi också fått veta att det kan vara en mycket lönsam bransch.

Det är en stor omvandling. Kommuner och landsting har fått maka på sig för att ge större plats för privata företag. Politiker och offentliga tjänstemän har fått nya roller. Medborgarna har fått större valfrihet.

Så här beskriver regeringen utvecklingen i direktivet till utredningen "Ågarprövning och mångfald vid offentligt finansierade välfärdstjänster", som tillsattes i december 2012:

"Andelen välfärdstjänster inom vård, skola och omsorg som utförs av privata producenter har ökat kraftigt liksom andelen brukare som får sina tjänster tillhandahållna av en privat aktör. Som exempel kan nämnas att andelen vårdcentraler inom primärvården som drivs av privata vårdgivare har ökat från 28 procent till 40 procent mellan åren 2007–2011. Antalet fristående grundskolor har mer än fördubblats på 15 år, från 238 skolor 1995/96 till 741 skolor 2010/11, och det finns i dag fler fristående gymnasieskolor än det finns kommunala."

Om det är en reform till det bättre kan diskuteras. Det är definitivt en genomgripande förändring. Det är inget som tvingats fram av yttre tryck, utan resultatet av medvetna politiska beslut.

I utredningsdirektivet skriver regeringen, möjligen självkritiskt: "Välfärdssektorn är dock inte en marknad som baseras enbart på välgrundade val. Det finns ett antal hinder som kan göra att brukarna har svårt att välja och som kan göra det svårt att byta när valet är gjort. Därför bör välfärdssektorn kringgärdas av såväl tydliga regelverk som effektiv tillsyn för att säkerställa att endast seriösa aktörer ska kunna bedriva verksamhet."

Utredningen ska senast februari 2014 presentera förslag till ett sådant regelverk och förslag på hur små och ideella aktörer kan främjas.

Regeringen instämmer därmed med vad många kritiker påpekat - välfärdssektorn är inte en konkurrensutsatt marknad i vanlig mening. Priset är bestämt på förhand, åtminstone inom kundvalssystemet (LOV), och det är svårt att mäta

och redovisa kvaliteten på tjänsterna. Vidare har den offentliga sektorn den dubbla rollen som både beställare och övervakare och som utförare.

Fortfarande dominerar de offentligt drivna verksamheterna framför de privata. De står för ungefär 85 respektive 15 procent.

En brist i den officiella statistiken är att den inte skiljer mellan sociala och vinstdrivna välfärdsföretagen. Klart är dock att de senare dominerar kraftigt och att den tendensen ökat på senare år.

Inom privat äldreomsorg står de vinstdrivna företagen för 83 procent, inom öppen omsorg för 87 procent. Det område där non profit-företagen hävdar sig bäst är skolan, särskilt förskolor där man står för 42 procent av de privat sysselsatta och grundskolan med 48 procent. De vinstdrivna gymnasieskolorna dominerar dock kraftigt med 82 procent.

Även om de sociala företagen utgör en liten andel inom välfärdssektorn spelar de en viktig roll inom vissa områden lokalt och regionalt. Medan de vinstdrivna företagen framförallt har tagit greppet över marknaden i storstadsområdena, har de sociala företagen stor betydelse för både sysselsättning och service i mindre orter och i glesbygd.

Det är dock inte givet att de sociala företagen är dömda att spela en underordnad roll. I Tillväxtverkets rapport "Varför är det så få idéburna organisationer i välfärden?" påpekas att "det kan ta lång tid att bygga upp en livskraftig ideell sektor och att organisationerna av olika skäl inte hunnit bygga upp sin verksamhet som de vinstdrivande utförarna".

Bristerna i statistiken gör att de sociala företagens förtjänster inte kommer fram på ett rättvisande sätt eftersom de redovisas tillsammans med de vinstdrivande företagen. Den forskning som utförts visar dock att non profit-företagen och andra ideella utförare generellt sett har högre kvalitet på sina tjänster än de privata.

Resultaten som de sociala välfärdsföretagen uppvisar är således goda och de står dessutom för värderingar som är i bättre samklang med välfärdssamhällets grunder än företag som i första hand är ute efter snabba vinster. Men de behöver få bättre möjligheter att växa för att det ska bli en bättre balans av utförandet av välfärdstjänster.

Generellt gäller dock att de sociala företagen ger möjlighet att kombinera kraven på ökad valfrihet och alternativa verksamhetsformer, med en garanti för att skattepengar används ansvarsfullt och att kvaliteten är god.

En uppmärksammas opinionsundersökning, utförd i mars 2012 på uppdrag av de sociala välfärdsföretagens branschorganisation Famna, visar att en stor majoritet av svenska folket, hela 78 procent, anser att vinster eller överskott från vård och social omsorg ska återinvesteras i verksamheterna.

Undersökningen gjordes visserligen samtidigt som avslöjanden om vanvård och vinster som placerades utomlands av privata välfärdskoncerner briserade i media. Men även motsvarande mätning åren före visar i stort sett samma resultat.

”Politiska beslutsfattare bör ta större intryck av att svenska folket vill att vinsten går tillbaka till vården när man utformar politiken för hälso-, sjukvårdens och socialtjänstens fortsatta utveckling”, kommenterade Lars Pettersson, generalsekreterare i Famna, Riksorganisationen för vård och omsorg utan vinstsyfte.

På frågan ”Hur bra tror du att följande är på att bedriva vård eller omsorg? fördelade sig svaren från de 1 000 deltagarna enligt följande:

För kommuner och landsting svarade 78 procent mycket och ganska bra. Motsvarande siffra för privata vinstdrivande företag var 50 procent och för de idéburna 54 procent.

Förtroendet för de sociala företagen var således något bättre än för de privata välfärdsutövarna, men båda alternativen låg långt under det offentliga alternativet. Däremot var det många fler – 45 procent - som ansåg att privat vinstdrivande verksamhet var dålig jämfört med endast 20 respektive 19 procent för offentlig och idéburen.

Av denna undersökning kan slutsatsen dras att relativt få har en negativ uppfattning om den idéburna verksamheten inom vård och omsorg, men förtroendet är å andra sidan inte heller anmärkningsvärt högt.

Tänkbara förklaringar till detta är att många förknippar de sociala företagen med välgörenhets- och insamlingsorganisationer. De har knappast heller någon stark röst i den offentliga debatten, varför kunskapen om dem inte är utbredd.

Som tredje faktor bör nämnas att jämfört med både offentligt och privat bedriven vård och omsorg är den sociala sektorn ytterst liten. Den utgör mindre än två procent av ”branschen” mot nästan 85 procent för offentlig och knappt 15 för de vinstdrivande privata företagen.

Ändå framhåller många debattörer de sociala företagen eller non-profit som ett bra och viktigt alternativ. Det finns en tydlig vilja hos politiker i olika läger att dessa aktörer ska kunna stå för en betydligt större del av välfärdstjänsterna i framtiden.

Det finns också ett sådant uttalat syftet med den överenskommelse regeringen har slutit med de idéburna organisationerna inom det sociala området och Sveriges kommuner och landsting, SKL, för att utveckla relationen mellan det offentliga och det civila samhället.

Avsikten är att ”stärka de idéburna organisationernas självständiga och oberoende roll som röstbärare och opinionsbildare, samt att stödja framväxten av en betydligt större mångfald av utförare och leverantörer inom hälso- och sjukvården och omsorgen”.

Överenskommelsen ska vidare "tydliggöra de ideella aktörernas roll inom det sociala området och möjliggöra för dessa att konkurrera på likvärdiga villkor med andra aktörer verksamma på området."

I en rapport från regeringens Framtidskommission framhålls att de icke vinstdrivande organisationerna har en viktig roll att fylla i välfärdssektorn. Man skriver att dessa kan bland annat "uppfattas som mer förtroendeingivande än både stat och näringsliv. Många har större förtroende för människor och organisationer som antas utföra sitt arbete av andra motiv än rent ekonomiska".

Vidare heter det att förordandet av civilsamhälleliga alternativ också hänger samman med kritiken mot vinst i välfärdssektorn, eller i skattefinansierade verksamheter över huvud taget – något som många helt och hållet vänder sig emot och uppfattar som ett orimligt sätt att använda skattepengar. "Välfärden kan också ses som en sfär som bör vara fredad från ekonomiska motiv. Civilsamhället erbjuder i så fall mångfald utan vinstintresse." (Framtidskommissionen: Civilsamhällets organisationer tar nya roller i välfärden)

Även Socialdemokraterna vill uppmuntra non profit-alternativ och göra det möjligt för kommuner att rikta upphandlingar och valfrihetssystem inom välfärden till enbart privata, kooperativa och ideella aktörer som inte drivs i vinstsyfte. Det framgår av partiets rapport "Vinst, valfrihet och kvalitet – en analys av dagens välfärd" (oktober 2012).

Partiet vill att "en nationell strategi för idéburen välfärd tas fram, i syfte att göra det möjligt för så kallade non profit-aktörer att växa och utvecklas. Det handlar inte minst om att säkerställa kapitalförsörjningen för ideella och kooperativa utförare, men även andra frågor kan vara aktuella."

Det civila samhällets aktörer kan spela en betydande roll i skolan, vården och omsorgen. "I nuläget tillvaratas inte denna potential fullt ut", skriver man vidare.

LO beslöt på sin kongress i slutet av maj 2012 att arbeta för att en non profit-princip ska införas inom välfärden. Med det menas att överskott ska återinvesteras i verksamheten. Något som rimligen också skulle ge de sociala företagen större möjligheter att växa.

I Socialdemokraternas analys av dagens välfärd säger man att andelen vinstsyftande driftsformer ökat på non profit- formernas bekostnad, åtminstone om man ser till antalet sysselsatta. Dessutom pekar man

på en anmärkningsvärt stor maktkoncentration inom den privata välfärdssektorn:

De två största bolagen står tillsammans för 50 procent av all privat utförd hemtjänst i Sverige. Fyra företag står för totalt 70 procent av all privat utförd hemtjänst. Tre företag ägde tillsammans ungefär en tredjedel av alla privata vårdmottagningar 2010. Av de stora välfärdskoncernerna ägs en majoritet av riskkapitalbolag. Vad gäller koncerner inom välfärden är det vanligare att riskkapitalfonder står som ägare än inom övriga näringslivet.

Det råder inget tvivel om att de vinstdrivande aktörerna dominerar vid sidan av den offentliga verksamheten. När det gäller stöd till äldre och personer med funktionshinder utförde företag 13 procent av tjänsterna 2010, medan andelen för föreningar, stiftelser och andra som inte är vinstdrivande var 1,7 procent.

Få tycks således vara nöjda med att den så kallade valfrihetsreformen inom välfärden har lett till att de sociala företagen snarast trängts tillbaka och att ett fåtal stora privata vårdföretag dominerar vid sidan av den offentliga verksamheten. Välviljan är god och ambitionerna höga, men konkret görs inte mycket för att ge den sociala ekonomin möjlighet att leva upp till önskemålen om att bli ett verkligt alternativ i välfärden.

Arbetsintegrerande företag

Över en halv miljon människor stängs i dag ute från arbetsmarknaden, trots att de inget hellre vill än att komma in på den. Den öppna arbetslösheten närmar sig 400 000. Konkurrensen om jobben är stenhård.

Många arbetslösa kommer att få arbete när konjunkturen vänder eller kanske efter omskolning. Men en stor grupp ungdomar, åldersdiskriminerade, invandrare, långtidsarbetslösa, funktionshindrade, långtidssjukskrivna, missbrukare, före detta kriminella eller hemlösa har mycket små chanser på den ordinarie arbetsmarknaden.

Arbetsförmedlingen uppskattar att omkring 300 000 människor har svårare än andra att få arbete. De befinner sig "längst bort från arbetsmarknaden", som det heter. "I utanförskap", är ett annat begrepp.

Trots politiska insatser som jobb- och utvecklingsgaranti, nystartsjobb, lönebidrag eller (förr) så kallade skyddade arbeten minskar inte denna grupp.

Ofta sägs att villkoren på arbetsmarknaden har blivit så hårda att bara de högpresterande, de som kan jobba till hundra procent får plats. Andra slås ut eller kommer aldrig in. Arbetslivet har blivit alltmer exkluderande.

De viktigaste åtgärderna för att komma till rätta med detta är förändrade attityder, reformer inom arbetslivet och större inflytande för de fackliga organisationerna på arbetslivets utformning. Men det duger inte att vänta på det perfekta samhället eller det fullgoda arbetslivet.

Det gör man inte heller, särskilt inte inom den sociala ekonomin.

De sociala företagen är mänskligt inkluderande på en arbetsmarknad som stöter bort alltför många av dem som inte anses "högpresterande". Personer med olika fysiska, psykiska eller sociala handikapp kan här finna arbetsuppgifter och en social roll som gör att de växer som människor.

Sedan 1980-talet har det gjorts alltmer för att stödja företagande för långtidsarbetslösa, långtidssjukskrivna och biståndsberoende. Särskilt gäller det företagande inom den sociala ekonomin och arbetsintegrerande sociala företag, skriver Tillväxtverket i rapporten "Företagande som verktyg mot arbetslöshet, med fokus på arbetsintegrerade sociala företag".

Flera sociala företag bedriver en framgångsrik verksamhet där medlemmar och medarbetare får möjlighet att arbeta efter sin egen förmåga. Vinsten är ökad kompetens och ökat självförtroende (empowerment eller egenmakt) – och minskade utgifter för samhället.

Den demokratiska och solidariska värdegrunden innebär att de sociala företagen drivs på sådant sätt att hänsyn kan tas till de enskilda medarbetarnas förutsättningar.

Dessa företag kännetecknas av följande:

Säljer tjänster eller produkter.

Integrerar människor, som står långt från arbetsmarknaden i samhälle och arbetsliv.

Skapar delaktighet för medarbetarna.

Återinvesterar sina vinster i egna eller liknande verksamheter.

Är fristående från offentlig verksamhet.

Enligt Tillväxtverket finns för närvarande omkring 300 sådana företag spridda över hela landet. De vanligaste branscherna är butik och försäljning, café/restaurant och hotell, hushållsnära tjänster, bygg och fastighetsskötsel. De nämnda Vägen ut! och Basta är två av de mest välkända.

Kännetecknande är den dubbla funktionen att dels skapa arbetstillfällen, dels rehabilitera människor som på grund av missbruk, annat beteende eller orsak hamnat snett i livet och i samhället.

De mänskliga vinsterna när en person får en roll, ökat självförtroende och växer som individ är stora. Men det finns också en samhällsekonomisk prislapp på utanförskap. Varje person som sysselsätts och rehabiliteras innebär också en ekonomisk vinst för samhället.

Ekonomiska beräkningar på den så kallade samhällsnyttan av de arbetsintegrerande företagen visar att det kan röra sig om mellan 100 000 och 500 000 per medarbetare och år. Så mycket "tjänar" myndigheterna, främst rättsväsendet och socialtjänsten samt försäkringsbolagen. Det visar en rapport för Nutek (nuvarande Tillväxtverket) av forskarna Ingvar Nilsson och Anders Wadeskog.

Deras studie av Vägen ut! Kooperativen och Basta Arbetskooperativ visade att samhällsvinsten efter fem års arbete kan uppgå till nio miljoner kronor per medarbetare.

Även när kommunen bidragit med investeringskostnader och andra bidrag utgått, som lönebidrag, är den samhällsekonomiska vinsten stor. Dels behövs färre välfärdstjänster, dels drar kooperativen själva in pengar. (Källa: Socialt företagande – en bransch i tillväxt, Nutek 2008)

Vad som krävs för att dessa ska spela en ännu större roll är framför allt en attitydförändring och ökade kunskaper hos politiker, tjänstemän och upphandlare.

Viktigt är också att de sociala företagen ges en mer rättvis chans att konkurrera. Mer om det senare. Men först en europeisk utblick.

Kapitel 3

Sociala ekonomin stark i Europa

Det svenska medlemskapet i EU 1995 innebar ett uppsving för den sociala ekonomin, som redan då var ett etablerat begrepp i Europa. Tack vare medel från Europeiska socialfonden har många sociala företag kunnat startas sedan dess.

Inom arbetsmarknadspolitiken har detta betytt mycket för de grupper som står långt från arbetsmarknaden. I gleset befolkade områden har EU:s politik gett ökade möjligheter för kooperativt företagande.

EU är med och finansierar en rad projekt där de sociala företagen spelar en stor roll. Under den nuvarande sjuårsbudgeten som löper ut 2013 fördelas över 6,5 miljarder kronor till projekt som främjar kompetensutveckling och motverkar utanförskap. Minst 315 000 personer har berörts, enligt svenska EFS-rådet.

Även före inträdet i EU hämtade många sociala entreprenörer och eldsjälar inspiration från sociala företag och kooperativ i länder med starkare tradition på området än Sverige. Det gällde sydeuropeiska länder som Italien, Frankrike och Spanien. Även Tyskland och Storbritannien ligger sedan länge före Sverige i det här avseendet.

Elisabeth Mattsson och Jan Olsson, VD för Vägen ut! respektive ordförande för REVES - den europeiska sammanslutningen av regioner och kommuner som samarbetar med den sociala ekonomin - ger i boken "Mänskligt företagande" ett antal exempel på större sociala företag för att visa att "den sociala ekonomin kan mäta sig med det privatkapitalistiska företaget".

Katolska Caritas Tyskland är landets största arbetsgivare med nära en halv miljon anställda och lika många frivilligarbetare. Företaget svarar för social omsorg, vård, utbildning och arbetsrehabilitering. De driver 25 000 förskolor, skolor, äldreboenden och sjukhus med mera.

CGM, Consorzio Gino Mattarelli, är ett konsortium för över tusen sociala arbetskooperativ i Italien med 35 000 medarbetare. Cooperative Group i Storbritannien, som bildades i Rochdale 1844, är världens största konsumentkooperation med 74 000 medarbetare och fem miljoner medlemmar. Credit Mutuel är en fransk kooperativ bankfederation av 2 000 lokala medlemsbanker med sju miljoner medlemmar och 60 000 medarbetare.

I boken berättas också om hur den franska socialistregeringen och dåvarande ordföranden i EU-kommissionen Jacques Delors i slutet på 80-talet såg till att den sociala ekonomin fick en egen avdelning inom EU-kommissionen och därmed officiell status.

Bakgrunden var skapandet av den inre marknaden med frihet för varor, tjänster, kapital och arbetskraft att röra sig fritt över gränserna. Det behövdes en social dimension som motvikt både på arbetsmarknaden och i näringslivet. Samtidigt har konkurrensvillkoren på den inre marknaden skapat problem för just de sociala företagen, framför allt genom en ofta alltför strikt tillämpning av upphandlingsreglerna.

Klart är dock att de sociala företagen tillmätts stor betydelse i EU och är mer etablerade och erkända än i Sverige. Den sociala ekonomin utgör tio procent av alla företag i EU och har över elva miljoner anställda. Att förbättra villkoren för de sociala företagen är en prioriterad fråga

för EU, där både EU-kommissionen och Europaparlamentet är starkt engagerade.

Det framgår av EU-kommissionens förslag i oktober 2011 om ett "Social Business Initiativ". I denna rapport står det att socialt entreprenörskap ska underlättas och att det har stor betydelse för att EU ska nå målen i den så kallade EU 2020-strategin för hållbar tillväxt och jobb.

Bland förslagen märks olika sätt att förbättra de sociala företagens tillgång till finansiering, bland annat genom EU:s strukturfonder, åtgärder för att förbättra deras synlighet samt förenklad lagstiftning. I det senare ingår en europeisk stadga för stiftelser, revidering av upphandlingsreglerna och åtgärder för statligt stöd för sociala och lokala tjänster.

Vid presentationen av förslaget uttalade sig de ansvariga kommissionärerna mycket positivt om den sociala ekonomin:

"Socialt entreprenörskap är ett område med outnyttjad potential på vår inre marknad. Socialt entreprenörskap är ett bra exempel på en modell för företagande som tar ansvar och bidrar till tillväxt och jobb", sade Michel Barnier, ansvarig för den inre marknaden.

"Ett socialt ansvarstagande företagande avspeglar en medvetenhet om att krisen inte bara handlar om ekonomi och finanser utan även om etik. Värden som solidaritet, stabilitet, integration och integritet upprätthålls inte alltid av företagen och jag tror att våra ekonomier har lidit skada av detta. Socialt entreprenörskap och företagens sociala ansvar kan ha ett avgörande inflytande på detta område och bidrar även till målen om ökad sysselsättning och tillväxt för Europa 2020-strategin", framhöll László Andor, ansvarig för sysselsättning, socialpolitik och inkludering.

Den sociala ekonomin är väl representerad i Europeiska ekonomiska och sociala kommittén (EESK), en av EU:s rådgivande institutioner. Den utgör här en viktig grupp vid sidan av företrädare för arbetsgivare, löntagare, bönder och konsumenter.

Genom denna representation kan den sociala sektorn spela en större roll i lagstiftningsarbetet och i den allmänna debatten inom EU än i exempelvis Sverige, eftersom EESK är remissorgan för all lagstiftning som berör arbetsmarknad och sociala frågor.

EESK:s yttrande över EU-kommissionens Social Business Initiativ lades fram av den svenska ledamoten Ariane Rodert som representerar den tredje sektorn och Forum för frivilligt socialt arbete.

I yttrandet framhålls att det sociala företagandet ger ett betydande bidrag till samhället och är ett centralt inslag i den europeiska sociala modellen. De sociala företagen bidrar till målen i Europa 2020-strategin genom att skapa sysselsättning, utveckla innovativa lösningar för att möta allmänhetens behov, och främja social sammanhållning, integration och aktivt medborgarskap.

Det framhålls att de fyller en särskilt viktig funktion när det gäller att främja deltagandet bland kvinnor, äldre, ungdomar, minoritetsgrupper och invandrare. Vidare är det viktigt att uppmärksamma att många sociala företag är småföretag, ofta inom den sociala ekonomin, och många av dessa är aktiva på arbetsintegrationsområdet.

I yttrandet betonas vikten av att de sociala företagen får likvärdiga villkor med andra företagsformer, bättre tillgång till kapital och skräddarsydda finansiella instrument och att upphandlingsreglerna tydligare ska ta hänsyn till de sociala företagens villkor. Kommissionen måste ta itu med den "övertillämpning" som förekommer. Krav som även förs fram i den svenska debatten.

Att den sociala ekonomin är så mycket större i andra europeiska länder än i Sverige beror på att den bedriver en mycket större andel av de sociala välfärdstjänsterna. Den offentliga omsorgen är mindre utbyggd.

Den starka ställningen för de sociala och ideella företagen beror också på att man i andra europeiska länder medvetet höll de privata företagen borta från välfärdssektorn. I många europeiska länder är vinstdrivande verksamhet förbjuden eller starkt begränsad inom välfärdsområdet.

Onekligen är det paradoxalt att Sverige - som karaktäriserats av en stark och nästan total dominans för den offentliga verksamheten - nu är en av de mest öppna för privata vinstintressen.

En förklaring är just de olika utgångspunkterna. När de privata företagen sökte sig till välfärdssektorn existerade i det kontinentala Europa redan en stark ideell sektor som alternativ till den offentliga vården. Både av social och politisk tradition, och genom lagstiftning fanns det spärrar mot de privata vinstintressena.

I Sverige däremot var den ideella sektorn svag och kunde inte hävda sig i konkurrensen när de kapitalstarka internationella koncernerna gjorde sitt intåg på den nyöppnade välfärdsmarknaden. Nu får politikerna, de som vill, att skapa ordning och reda, och i bästa fall förändra villkoren så att konkurrensen kan ske på mer likvärdiga villkor.

Samma förklaring till den låga andelen non profit företag i Sverige ger Tillväxtverket i rapporten "Varför är det så få idéburna organisationer i välfärden?" (oktober 2012). Här framhålls att den svenska traditionen - att kommunerna och landstingen organiserar vård och omsorg - inte bara trängde undan privata leverantörer, utan även den ideella sektorn. När sedan välfärdssektorn öppnades för konkurrens var det de vinstdrivna privata företagen som klev in på marknaden. De sociala företagen kunde inte hävda sig mot de resursstarkare aktiebolagen.

Dilemmat tas upp i rapporten "Ett förslag till socialdemokratisk handlingslinje mot riskkapitalister

i välfärden" från Tankeverksamheten inom Arbetarrörelsen i Göteborg. I den tar författarna Anna Johansson och Johan Büser hjälp av ett begreppspar som introducerades av Gunnar Myrdal: ex ante och ex poste - eller att handla i förväg eller efteråt.

Tyskland tas som exempel på det förra. Där finns lagstiftning som förhindrar uppseendeväckande vinsthemtagningar av den typ som skett i Sverige av privata välfärdsbolag. Men vid sidan av lagstiftningen finns framför allt "starka informella normer över hela det politiska fältet och med folklig förankring att dessa verksamheter bör bedrivas med allmännyttiga motiv". I Tyskland handlar det om att den katolska subsidiaritetsprincipen gäller; först familjen sedan organisationerna sist staten.

"I Sverige befinner vi oss dessvärre ex poste - efteråt. En strävan att öppna nya, lönsamma marknader i förening med politisk naivitet har låtit transnationella riskkapitalister inta revir inom vård, skola och omsorg. De kan väntas försvara sina positioner med alla till buds stående medel och juridiska finter. Det är miljarder som står på spel. Med ett gammalt talesätt kan vi säga att locket har lyfts från Pandoras ask."

Men kanske är skillnaderna mellan Sverige och flertalet andra europeiska länder på väg att minska. Dels ökar de privata välfärdsföretagen sin andel på marknaden i somliga länder, till exempel Tyskland, dels går utvecklingen i Sverige mot en "europeisering" med framför allt en minskad roll för den offentliga sektorn.

Åtminstone är det en av analyserna i en rapport från regeringens Framtidskommission, "Civilsamhällets organisationer tar nya roller i välfärden". I den skriver man att de senaste årens politik gentemot civilsamhället alltmer betonar de ideella organisationers roll som producenter av välfärdstjänster. "Denna förändring kan ses som att den svenska politiken blir mer lik den som bedrivs i andra länder".

Det kan förefalla som en något förhastad slutsats med tanke på de privata välfärdsföretagens starka dominans över de ideella inom den svenska välfärdssektorn. Många i debatten har snarare frågat varför Sverige är så tillåtande mot privata vinstdrivna företag inom vård och omsorg, jämfört med andra länder, och vad som kan göras för att ge de sociala företagen bättre förutsättningar att konkurrera och växa.

Kapitel 4

Möjligheter att växa

Tydligt är att det senaste årets debatt om privata vinster i välfärden medfört att fler fått upp ögonen för de sociala och ideella företagen. Här finns ett alternativ för dem som både vill ha valfrihet och en non profit-princip.

Som vi sett anser många att sociala företag är viktiga och att de har en roll att spela i samhället. Både arbetsmarknaden och välfärden blir bättre av det demokratiska och ideella alternativ som de sociala företagen erbjuder.

I Dagens Nyheter uttrycker ledarskribenten Håkan Boström (3/8 2012) att det både ur ett kvalitets- och valfrihetsperspektiv är olyckligt att den ideella sektorn är så liten i Sverige. Han skriver:

”Flera studier har visat att icke-vinstsyftande privat välfärd i regel håller hög kvalitet och kan erbjuda en reell mångfald i form av specialpedagogik eller tillgodose särskilda behov inom vård och omsorg. Några av de bästa skolorna i landet bedrivs i dag som stiftelser. Detta hänger i hög grad samman med småskaligheten och det personliga engagemanget i verksamheten. En större ideell sektor kräver snarare fler aktörer än större.”

Verklig valfrihet och mångfald förutsätter en blandning av offentliga, privata och sociala välfärdsutförare. För att uppnå det måste villkoren vara någorlunda rimliga. Frågan är hur detta nya intresse för den sociala ekonomin ska omsättas i praktiken. Hur ska en nationell handlingsplan, som exempelvis Socialdemokraterna talar om, för denna sektor se ut? Vad vill de själva?

Vilka önskemål och krav man har beror på i vilken sektor man verkar. Famna, som är intresseorganisationen för idéburen vård och social omsorg, skriver i sin Tillväxtrapport för 2012 har man frågat sina 45 medlemsorganisationerna om vad de ser som de främsta hindren för tillväxt.

De flesta svarar bristande ekonomiska förutsättningar. Det är omvitnat att sociala företag har svårare att få tillgång till kapital än aktiebolag.

Ett annat stort hinder är upphandlingarna. Hälften av de sociala företagen upplever att de krav som ställs inte stämmer med den verksamhet som bedrivs. Upphandlingarna upplevs som byråkratiska och gäller ofta stora entreprenader där man konkurreras ut av de kapitalstarka privata välfärdsföretagen.

Okunnighet hos kommuner och andra upphandlare om vilka regler som gäller och vilka hänsyn som kan tas, till exempel sociala, miljömässiga eller lokala, anges som ett stort problem. Intrycket är att upphandlarna är allt för fokuserade på lägsta pris och lägger mindre vikt vid kvaliteten. Uppföljningen är dessutom bristfällig.

I rapporten ”Vinsten till välfärden” skriver Famna att en orsak till bristen på investerings- och utvecklingskapital är att bankerna är ovana vid sociala investeringar. Vidare anser man att dagens regelverk, särskilt lagen om offentlig upphandling, LOU, är bättre

aktörer. De ideella företagen föredrar att uppdragen i stället fördelas genom LOV, lagen om valfrihet, där det är brukaren som väljer.

Problemet är att de särskilda värden som de sociala företagen har inte kommer fram tillräckligt. Det gäller metoder, delaktighet, engagemang, bemötande, idétraditioner, lokal förankring och närhet till dem som berörs.

En slutsats är att det är viktigt för de sociala företagen att "beskriva och synliggöra sina verksamheter och hur man arbetar. Både media och politiska företrädare efterfrågar kunskap om idéburna organisationers framtida roll inom vård, skola och omsorg.

"Vi vill se en utveckling i Sverige för en stark och målmedveten politik för det sociala och idéburna företagandet. Därför uppmanar vi Riksdagens partier att värna om valfrihet och mångfald genom en samlad politik för tillväxt och utveckling av idéburet och socialt företagande inom vård och social omsorg." Det framhåller Lotta Säfström, ordförande i Famna i en av organisationens skrifter.

Klart är att de sociala företagen i dag befinner sig i underläge. De har mer att ge. De har möjlighet att växa. Men för att de ska kunna göra det krävs både ändrade attityder och regelverk.

Som framgått av det förra kapitlet har EU-kommissionen lagt fram en rad förslag i sin "Social Business Initiativ", bland annat en revidering av upphandlingsreglerna och bättre finansieringsmöjligheter.

I Sverige utreds upphandlingslagstiftningen av den före detta europaparlamentarikern Anders Wijkman (KD). Av hans uttalande att döma kommer han att förslå att regelverket tydligt ska slå fast att sociala, miljömässiga och lokala villkor ska ställas vid upphandlingar, precis som de sociala företagen önskar.

En förändrad syn på den offentliga upphandlingen ställer stora krav på det sociala företagandet. De måste kunna svara på en öka efterfrågan. Då behövs ett särskilt politiskt program som främjar det sociala företagandets utveckling. Då behövs att de sociala företagen samarbetar för att kunna konkurrera med de stora företagen - i kooperativ, konsortier, småföretagssamverkan med mera.

EU-kommissionen talar också om att den sociala ekonomin måste "synliggöras" bättre. Även i Sverige efterlyses ett tydligare politiskt erkännande av sektorns roll. Aktörerna inom den sociala ekonomin vill ses som fullvärdigt inslag i marknadsekonomin. De saknar en samlad näringspolitik för det sociala företagandet.

När "företagande" behandlas inom politik och forskning är utgångspunkten kommersiella privata företag. Det sociala företagandet vill i större utsträckning finnas med både i grundforskning och i forskningsprojekt. Vidare bör "starta företag tillsammans" ses som lika naturligt som att "starta eget" inom både utbildning och vägledning.

I en rapport från Tillväxtverket diskuteras den bristande förståelsen för de sociala företagens särskilda karaktär:

"Bilderna av den här typen av företagande och affärsmodeller finns inte dokumenterade på samma sätt som "vanliga" affärsmodeller. Det finns inte heller samma spridda grundförståelse bland olika typer av aktörer såsom företagsrådgivare, finansiärer eller myndighetsrepresentanter. Det innebär att de här typerna av företagande inte har en självklar och roll i dessa ekonomiska modeller, och därmed inte heller någon självklar roll i övergripande tillväxt- eller utvecklingsstrategier även om intresset för modeller där ekonomisk tillväxt och sammanhållning eller andra sociala målsättningar kombineras verkar öka även här." ("Inte vilket entreprenörskap och företagande som helst", Tillväxtverket.)

I skriften "Vinst och värderingar i non profit vård och social omsorg" för Famnas generalsekreterare Lars Pettersson fram följande åtgärder för att verksamheten ska kunna utvecklas:

- 1) Att skapa jämlika konkurrensvillkor, ta fram investeringskapital även för non profit-organisationer liksom medel för forskning och utveckling kring non profit vård och social omsorg med mera.
- 2) Lokala och regionala program för utveckling av non profit vård och social omsorg.
- 3) Att föreställningen av vad som är normalt, gällande vilka som bedriver vård och social omsorg förändras. Det offentliga ansvaret för att alla har tillgång till vård och omsorg av god kvalitet ska kunna förverkligas genom ett betydande inslag av ideella föreningar, stiftelser, kooperativa företag och non profit-bolag liksom mindre privata vinstdrivande företag.
- 4) Att idéburna organisationers praktik knyts närmre till forskning, utveckling och utbildning.

Av stor betydelse är kunskapen om, och attityderna till socialt företagande lokalt och regionalt. Den lokala förankringen är ett kännetecken för de ideella företagen.

Ofta startas företagen av en grupp engagerade medborgare och eldsjälar som vill lösa gemensamma problem. Det kommunala engagemanget kan gälla att ge projektstöd, låna eller hyra ut lokaler, köpa tjänster och att på andra sätt uppmuntra det sociala entreprenörskapet.

Framför allt behövs en medvetenhet om det sociala företagandets villkor och möjligheter. Vissa kommuner har en genomtänkt policy och utarbetade handlingsplaner för den sociala ekonomin och det sociala företagandet, men långt ifrån alla.

De goda exemplen finns, men måste spridas.

Kapitel 5

Vision eller romantik

Intresset för ideella eller sociala företag skulle kunna vara särskilt stort inom Socialdemokraterna. Partiet delar många av de värderingar som utgör grunden för de sociala företagen. Delaktighet, demokratiskt styre, medlems- och samhällsnytta är sådana gemensamma värden.

Engagemanget för en särskild företagsform är naturligtvis inget partipolitiskt ställningstagande. Det finns människor som arbetar för den sociala och ideella sektorn inom alla partier. Den sociala ekonomin ger dock möjlighet att underifrån öka inslagen av ekonomisk demokrati i samhället. Marknadsekonomin kan bli mer mänsklig med en annan blandning av privat, offentligt och socialt företagande än i dag.

Socialdemokratin är vidare starkt förknippad med de numera etablerade folkrörelserna, framför allt folkbildningen och konsument- och bostadskooperationen. Man har vuxit upp och format den moderna välfärden tillsammans. Social demokrati kan mot denna bakgrund vara en bra bas för att utveckla den sociala ekonomin.

Historiskt finns dock inom den svenska arbetarrörelsen en viss skepsis mot ideell verksamhet inom välfärden. Den har av många setts som kvarleva av gammaldags välgörenhet, särskilt under uppbyggnaden av välfärdsstaten. Civilsamhället i bred mening har ibland setts som uttryck för en borgerlig samhällssyn, något som stått i vägen för uppbyggnaden av det starka samhället.

Den svenska välfärdsmodellen med en stor offentlig sektor är i högsta grad Socialdemokraternas verk. Det är ett framgångsrikt samhällsbygge som många känner stolthet inför och vill försvara.

I dag finns det emellertid ingen motsättning mellan att plädера för ett större engagemang för den sociala ekonomin och att samtidigt värna om den offentligt producerade välfärden. Den senare svarar för merparten av vården och omsorgen och den ordningen har ett starkt stöd av medborgarna, vilket inte minst den undersökning som redovisades i kapitel 2 bekräftar.

Samtidigt står välfärden inför stora utmaningar, ekonomiskt och demografiskt. Valfriheten har ökat och en återgång till offentliga monopol är knappast varken realistisk eller önskvärd.

Frågan är därför hur vi vill att välfärdssektorn ska organiseras i framtiden. Vilken roll och plats har de privata företagen, de stora multinationella och de små lokalt förankrade?

Vilket utrymme ska finnas för de sociala företagen? Vad kan de åstadkomma? Kan de växa så att de blir ett verkligt alternativ till offentlig och vinstbaserad vård som i andra länder?

Skeptisk till det senare är Anne-Marie Lindgren, socialdemokratisk idédebattör. För den som inte vill ha en stor del av välfärden i privat regi är det enda realistiska alternativet att behålla verksamheten i offentlig regi, anser hon. Kooperativa och andra sociala alternativ är helt enkelt för få och för små för att kunna konkurrera med de privata företagen.

I rapporten "Ta tillbaka demokratin!" (Arbetsrörelsens Tankesmedja, 2009) formulerar hon problemet så här:

"Föreställningen om att ett ökat inslag av producenter inom vård, skola och omsorg ska leda till en expansion av ett antal mindre, sinsemellan oberoende företag (och gärna personalkooperativ) är inte särskilt realistisk mot bakgrund av hur de marknaderna redan ser ut. Givetvis kommer det att finnas mindre företag, kanske t o m ganska många, men de kommer sammantaget att svara endast för en mindre del av verksamheten; branschen kommer att domineras av ett begränsat antal stora aktörer. Diskussionen måste utgå från denna realistiska bild av marknaden. Och då blir slutsatsen att den tyngsta motvikten mot privat ägarkoncentration inom vård, skola och omsorg – det är kommunerna och landstingen."

Även om få invänder mot att offentlig regi även i fortsättningen kommer att vara den "tyngsta motvikten", märks dock inom Socialdemokraterna en ökad öppenhet för att främja de sociala eller ideella företagen.

Debatten om vinster inom vården och skolan har utan tvivel ökat intresset för fristående verksamheter utan vinstintressen. Det avspeglas i den rapport om "Nationella kvalitetslagar för ordning och reda i välfärden" som den socialdemokratiska partistyrelsen antog i slutet av oktober 2012.

I den slås fast att mångfalden inom välfärden är central och att valfriheten har ett värde, samt att den kommunala och landstingskommunala välfärden ska hålla hög kvalitet. För att garantera verklig mångfald vill Socialdemokraterna uppmuntra non profit-alternativ och förhindra uppkomsten av privata monopol.

Vidare säger man att det civila samhällets aktörer kan spela en betydande roll i skolan, vården och omsorgen, men att denna möjlighet inte tas tillvara full ut. "Därför bör en nationell strategi för idéburen välfärd tas fram, i syfte att göra det möjligt för så kallade non profit-aktörer att växa och utvecklas.

De sociala företagen uppmärksammades även i de politiska riktlinjer som antogs vid Socialdemokraternas partikongress 2009:

"Vi vill ge ideella, kooperativa och andra sammanlutningar utan vinstsyfte (social ekonomi) goda förutsättningar att medverka i välfärdens verksamheter utifrån sina egna unika förutsättningar. Dessa måste ges möjlighet att driva verksamheter på uppdrag av kommuner och landsting utan att tvingas in i en marknadsmodell i konkurrens med till exempel internationella vårdkoncerner."

I förslaget till nytt socialdemokratiskt partiprogram, vilket presenterades i början av november 2012 och som ska beslutas vid partikongressen i april 2013, bejakas mångfald och valfrihet tydligare än tidigare samtidigt som de ideella alternativen lyfts fram:

"Människor är olika, med olika behov och förutsättningar. De måste ha möjlighet att välja mellan olika pedagogiska utformningar, olika vårdformer, olika omsorgsalternativ. Det är därför viktigt med mångfald och variation i utformningen av de skattefinansierade verksamheterna. En av den offentliga sektorns viktigaste uppgift(er) är att i den egna verksamheten utveckla olika alternativ för att möta medborgarnas skilda behov och önskemål. För att nå en större variation ska kommunerna och landstingen ha rätt att via avtal med kooperativa, ideella eller privata alternativ komplettera den offentligt drivna verksamheten."

Vidare är den tidigare något reserverade hållningen till begreppet civilsamhället ersatt med ett tydligt erkännande av dess roll och betydelse för demokratin, och tillit och gemenskap i samhället.

”Samhällsarbetet måste bygga på tilltro till och respekt för medborgarnas eget engagemang och medborgarnas egna organisationer. Den politiska utvecklingen måste formas i en levande dialog med det civila samhället. Samhället ska skapa goda villkor för civilsamhällets utveckling.”

I förslaget uttalas att Socialdemokraterna ska ”underlätta för människor att bilda och driva företag.” Även betydelsen av den kooperativa företagsamheten betonas.

”Till det civila samhället hör olika former av kooperativ, som ger människor möjlighet att förverkliga sina idéer i företag, som är gemensamt ägda och demokratiskt uppbyggda. De kooperativa företagen, som inte drivs av privata vinstintressen, kompletterar och utvecklar det lokala näringslivet.”

Noteras kan att programkommissionen undviker att använda begreppet sociala företag, trots att det användes redan i de politiska riktlinjerna vid 2005 års partikongress. Kvar finns en syn på kooperativa och andra ideella företag som komplement eller i ett annat avsnitt som motkraft, inte som en fullvärdig sektor tillsammans med den privata och den offentliga sektorn.

Inte heller finns skrivningar om att ett större inslag av social ekonomi kan bidra till att skapa ett annat och bättre innehåll i blandekonomin eller rent av vara steg på vägen mot att förverkliga tankarna om ekonomisk demokrati.

Det senare förs fram av statsvetaren Bo Rothstein vid Göteborgs universitet. Han anser att Socialdemokraterna och fackföreningsrörelsen har missat en historisk möjlighet att påverka utvecklingen i just den riktningen.

Så här skriver han i en artikel i Ekonomisk debatt (oktober 2012):

”Möjligheterna att bedriva offentlig serviceproduktion i privat regi borde ha kunnat leda till att vi nu haft tusentals demokratiskt styrda löntagarkooperativa företag inom denna sektor. En intressant fråga är således varför vi har sett så relativt lite av denna utveckling mot ekonomisk demokrati i Sverige. Ett svar är förmodligen ideologiskt, nämligen att de politiska krafter som alltid sagt sig vara för någon form av ekonomisk demokrati som regel varit stora motståndare till att andra än kommunala och statliga monopol ska utföra offentliga uppgifter . . . Det paradoxala i detta är att den politiska vänster som i teorin säger sig vara för ekonomisk demokrati här kan ha missat en historisk möjlighet att faktiskt införa detta när det gäller de stora löntagargrupper som arbetar med att utföra offentlig service.”

Trots positiva formuleringar i riktlinjer och program kan man knappast säga att Socialdemokraterna på det nationella planet framstår som särskilt pådrivande för den sociala ekonomin och det sociala entreprenörskapets utveckling. Det återstår att se om den fortsatta debatten inom partiet medför någon ändring i det avseendet.

På lokal och regional nivå finns däremot stor kreativitet och brinnande engagemang. Många aktiva politiker stöder och är verksamma i sociala företag. På många håll har kommunalpolitiker drivit fram ambitiösa program och verksamheter inom den sociala ekonomin.

Så här heter det till exempel i det program för den sociala ekonomin som antagits i Värmdö kommun under ledning av den dåvarande ordföranden i kommunstyrelsen Lars Bryntesson (S):

”Detta program utgår från grundsynen att vårt samhälle organiseras i tre sektorer: den offentliga sektorn, det privata näringslivet och den sociala ekonomin.

För Värmdös utveckling är det avgörande att invånare inom de olika sektorerna samarbetar med varandra. Traditionellt präglas Värmdö av kulturen från skärgården och bruksorten. Nu influeras Värmdö av nya medborgare och flyktingar utan tidigare förankring i kommunen. Den sociala ekonomin kan bli den bro som knyter samman medborgarna.”

Programmet syftar till att göra kommunens synsätt och ambitioner inom den sociala ekonomin kända bland medarbetare, medborgare, föreningsliv och andra aktörer i omvärlden.

Flera kommuner har ambitiösa program för att stödja sociala företag och framväxten av en livskraftig social ekonomi. Luleå och Haninge har både handlingsplaner och särskild policy för upphandling för att utveckla socialt företagande.

Örebro har inskrivit att ” på alla områden söka vägar att samarbeta kring den sociala ekonomin för att bland annat stärka marginaliserade gruppers anknytning till samhället”. Ett femtontal kommuner har eller diskuterar införandet av sociala investeringsfonder för att bland annat bidra till utvecklingen av sociala företag.

Flera kommuner har ansvariga verksamhetsutvecklare för att stöda socialt företagande, bland andra Luleå, Umeå, Kramfors, Sundsvall och Haninge. Göteborg har en hel enhet som heter Stöd till social ekonomi, vilken ansvarar för kontakter med sociala företag och övrig social ekonomi.

Exemplen är hämtade från Tillväxtverkets skrift ”Att stödja utan att styra” – hur kommuner kan göra för att stödja arbetsintegrerande sociala företag.

Här handlar det inte om romantik utan om ett högst konkret politiskt vardagsarbete på lokal nivå för att genom den sociala ekonomin och det sociala företagandet skapa bättre livsvillkor för medborgarna.

En vidare vision av ett samhälle där ett mänskligt företagande och en ny ekonomisk modell har vuxit fram ges i den tidigare nämnda boken ”Mänskligt företagande – om social ekonomi för 2000-talet” av Elisabeth Mattsson och Jan Olsson.

I ett inledande kapitel ger författarna en bild av samhället 2035, präglad av den sociala ekonomin. De skriver bland annat:

”Ett mänskligt företagande har slagit rot i Sverige, i Europa och i världen. Det är ett entreprenörskap som grundas på demokratiska ideal och egenmakt. Det omfattar värderingar om solidaritet, jämlikhet och rättvisa.

Människor sluter sig samman för att tillgodose sina behov och lösa gemensamma problem. I detta företagande bestämmer människan, inte kapitalet. Det är ett företagande som är både ekonomiskt och samhällseligt lönsamt. Det är den sociala ekonomin – det mänskliga företagandet.

Här finns civilsamhällets spetskompetens när det gäller nya lösningar på våra gemensamma behov. Den sociala ekonomin tar tillvara och frigör den kreativitet, kraft och entreprenörsanda som finns hos alla människor. Den mobiliserar människor för egen och gemensam nytta. Det nya har tagit plats. Det etablerade har förnyat sig.”

